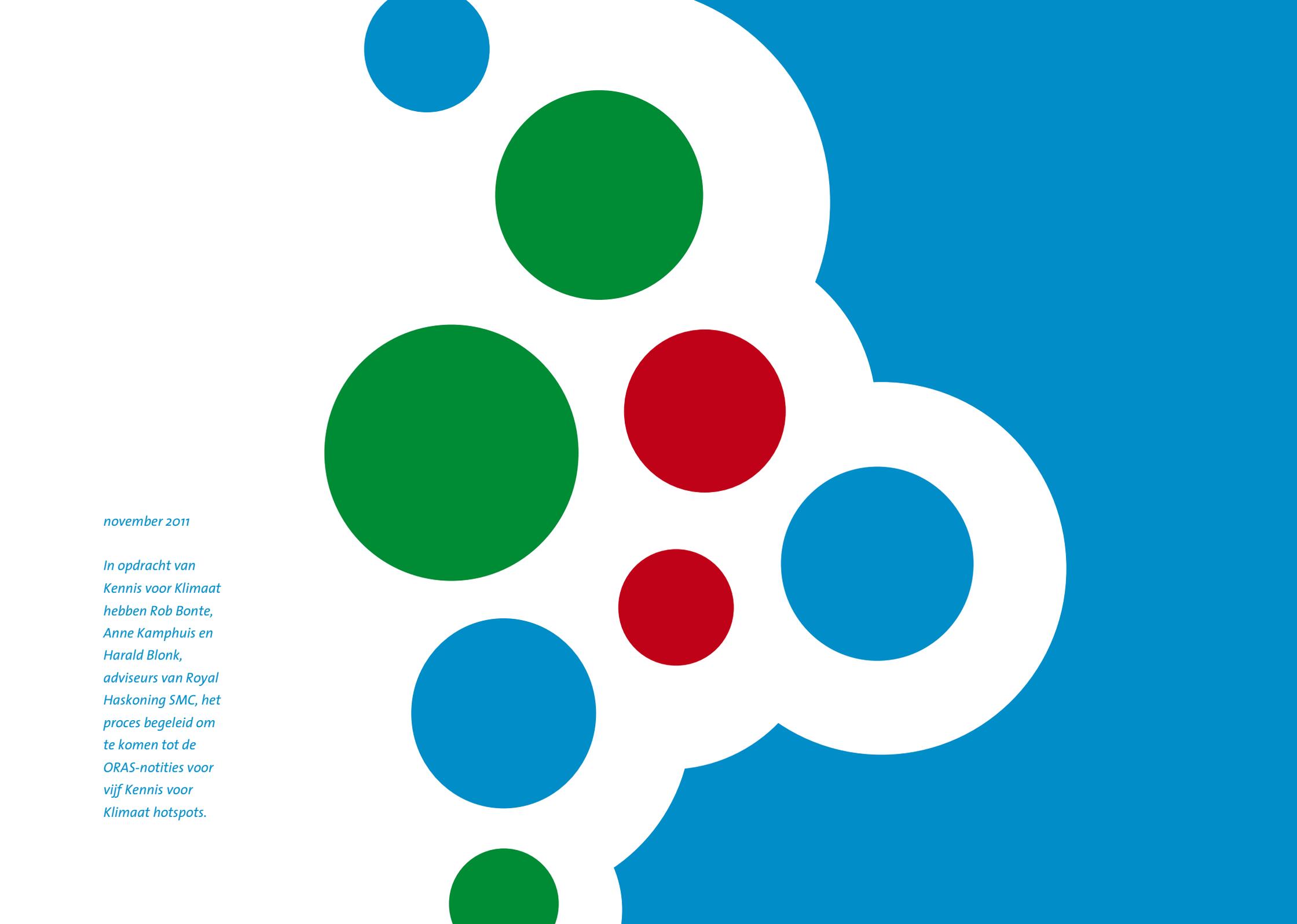

***Klimaat
als kans!***

5x ORAS

november 2011

*In opdracht van
Kennis voor Klimaat
hebben Rob Bonte,
Anne Kamphuis en
Harald Blonk,
adviseurs van Royal
Haskoning SMC, het
proces begeleid om
te komen tot de
ORAS-notities voor
vijf Kennis voor
Klimaat hotspots.*

KvK rapportnummer
ISBN

88/2012
978-94-90070-63-2

Dit onderzoeksproject (projectnummer ORASKvK01; projecttitel Opties voor regionale adaptatie strategie) werd uitgevoerd in het kader van het Nationaal Onderzoekprogramma Kennis voor Klimaat (www.kennisvoorklimaat.nl). Dit onderzoeksprogramma wordt medegefinancierd door het Ministerie van Infrastructuur en Milieu..

<i>1. Inleiding</i>	<i>2</i>
<i>2. Belangrijkste uitkomsten</i>	<i>4</i>
<i>3. Vijf opties voor adaptatiestrategieën</i>	<i>7</i>
<i>4. Vervolgstappen</i>	<i>17</i>
<i>5. Bijlage</i>	<i>21</i>

5x ORAS

Deze publicatie is in coproductie ontwikkeld door de bijdragen van de hotspotcoördinatoren Carl Paauwe, Arnoud Molenaar, Nico Landsman, Frank van Lamoen en Jos Verhoeven, de deelnemers van de workshops en de begeleiding door de adviseurs van Royal Haskoning SMC.

1. Inleiding

In 2010 en 2011 hebben vijf Nederlandse regio's ("hotspots") onder de vlag van Kennis voor Klimaat een proces doorlopen om te komen tot opties voor een regionale adaptatiestrategie (ORAS). Het resultaat is vastgelegd in vijf notities. Het gaat om de hotspots Regio Haaglanden, Regio Rotterdam, Zuidwestelijke Delta, Droge Rurale Gebieden en Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden.

Tijdens het proces is een 'Klimaat als Kans' - perspectief voor de opgave van klimaatadaptatie gehanteerd: klimaatverandering biedt niet slechts bedreigingen, maar ook kansen voor de regio's. Een regionale adaptatiestrategie kan bijdragen aan het creëren van voorwaarden voor economische groei en kwaliteit van leven!

Een aangepaste benadering

Het project richtte zich in eerste instantie op het werken vanuit een vast format voor alle Hotspots en streefde naar een generiek document met opties voor regionale adaptatiestrategieën. Tijdens het proces bleek dat dit onvoldoende aansloot op de praktijk van de hotspots. Klimaatadaptatie krijgt al vorm in tal van initiatieven en strategieën, zoals provinciaal beleid of het Nationaal Deltaprogramma. Daarnaast kent elk van de hotspots een specifieke situatie, zoals landschapstypen, fysisch geografische omstandigheden, economisch klimaat en bestuurlijke context. Op regionaal niveau ontbreekt in de meeste hotspots nog een samenhangende visie op een toekomstbestendige ontwikkeling in het licht van klimaatverandering. Welke effecten zijn te verwachten voor specifieke deelgebieden? Hoe hangen deze effecten samen? Op welke manier kan hier concreet uitwerking aan gegeven worden in termen van maatregelen en oplossingen? Met het project ORAS is boven de verschillende lopende initiatieven uit gestegen en is gezocht naar complementariteit. Zo is de meerwaarde gezocht in complementariteit ten opzichte van bestaande strategieën, een regionale focus en het uitgangspunt 'klimaat als kans'.

Deze publicatie

In deze publicatie worden de resultaten van het ORAS-proces gepresenteerd en wordt teruggekeken op het in de Hotspots doorlopen proces. Geen enkel proces is gelijk en ook de uitkomsten zijn per hotspot verschillend. Daarnaast kijken wij ook vooruit naar de vervolgstappen en de verdere ontwikkeling van de adaptatiestrategieën.

2. Belangrijkste uitkomsten

Met het ORAS project is zowel inhoudelijk als procesmatig een stap voorwaarts gemaakt. Het proces is doorlopen met aandacht voor en in lijn met de unieke regionale context. Dat is de kern van de beschrijving van de aanpak voor het project.

Tijdens het proces is “schwung gecreëerd” voor het onderwerp, “hebben partners elkaar gevonden” en is “inhoudelijk een integratie tot stand gekomen tussen verschillende programma’s”. Zo lieten de deelnemers van de slotbijeenkomst van 20 september 2011 in Utrecht weten. Een mooi resultaat! De slotbijeenkomst heeft bovendien bijgedragen aan de uitwisseling tussen de hotspots onderling en heeft verschillende aanknopingspunten voor verbinding opgeleverd bijvoorbeeld tussen de hotspots Regio Haaglanden en Regio Rotterdam.

Tijdens het proces ontstond zicht op de vervolgstappen, die per regio sterk verschillen. Deze verschillen komen voort uit fysieke verschillen en de zeer verschillende institutionele context waarin de regionale adaptatiestrategieën tot stand komen. De grote fysieke verschillen zijn inherent aan het werken met regionale hotspots: om die reden zijn ze gekozen en begrensd. De institutionele verschillen komen deels hieruit voort: de schaal en bestuurlijke inbedding en het stadium van ontwikkeling van het denken over klimaatadaptatie verschillen sterk.

In alle regio’s werd duidelijk dat een adaptatiestrategie niet een afzonderlijk beleidstraject moet zijn dat zich enkel richt op klimaatadaptatie als “nieuw beleidsveld”. Het gaat er om de economische en sociale ontwikkeling van regio’s toekomstbestendig is. Dit impliceert dat rekening wordt gehouden met de effecten van klimaatverandering. Adaptatiestrategieën wijzen hierbij de weg.

Binnen de hotspots zijn stappen gezet, waaronder bestuurlijke excursies, ambtelijke workshops of de benadering van private partijen. De hotspots kennen hierbij elk een eigen tempo in een eigen context met eigen gebiedsrelevante partners. ‘Governance’ is in alle regio’s een uitdaging: met meerdere overheidslagen en via verschillende kanalen en tempo’s werken aan meerdere complexe opgaven. Dit betreft zowel beleidsvorming als de uitvoering ervan. In de regio Haaglanden is met succes met de ORAS-notitie gezocht naar bestuurlijke steun voor een regionale adaptatiestrategie. In de Zuidwestelijke Delta is met de ORAS-notitie input geleverd aan het Nationaal Deltaprogramma Zuidwestelijke Delta. In de hotspot Regio Rotterdam is met het ORAS -project een eerste stap gezet om te komen van een Rotterdamse

naar een Regionale adaptatiestrategie. In de droge rurale gebieden zijn verschillende initiatieven samen gekomen en wordt constructief samengewerkt naar een gedeelde strategie. De hotspot Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden heeft met het ORAS-project een stap gezet richting het opschalen van drie gebiedscases tot één gemeenschappelijke en deelbare opgave waarbij wetenschappelijke kennis en praktijkgerichte ervaringen samenkomen. In onderstaande figuren is de gemeenschappelijke opgave van governance per hotspot gevisualiseerd.

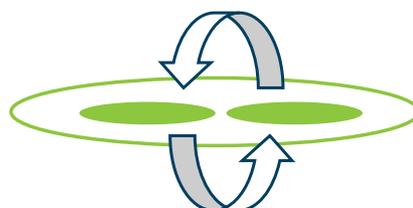
**Regio Haaglanden:
Bestuurlijke steun**

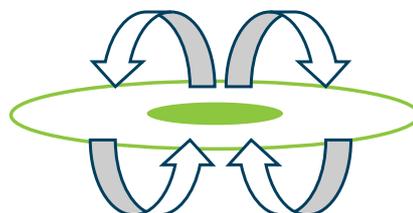
**Regio Rotterdam:
Regionale aanpak**

**Zuidwestelijke Delta:
Afstemming NDP ZWD**

**Droge rurale gebieden:
Gedeelde strategie**

**Ondiepe wateren en
veenweidegebieden:
Opschaling naar OWV**

3. Vijf opties voor adaptatiestrategieën

Aan de hand van vier vragen schetsen wij per hotspot een beeld van de resultaten van het ORAS project:

- *Wat is er gedaan?*
- *Wat is eruit gekomen?*
- *Wat was de meerwaarde van het project?*
- *Wat zijn de verwachte vervolgstappen?*

Regio Haaglanden

In de hotspot is nadrukkelijk ingezet op bestuurlijk commitment. De hotspotcoördinator heeft het ORAS-project ten volle benut om het bestuurlijk draagvlak voor het programma in de regio te versterken.

De regio Haaglanden is de dichtstbevolkte regio van Nederland waar veel functies samenkomen. Het grondgebied wordt intensief gebruikt, in het bijzonder als 'gras' (landbouwgebied), 'stad' (bebouwde omgeving) en 'glas' (glastuinbouwgebied). Vanuit de ambities - vitale innovatieve glassector, leefbare steden en een aantrekkelijk en toegankelijk groengebied en kustzone met behoud van de boer als drager van het landschap - van deze drie belangrijkste functies is gekeken naar kansen en bedreigingen door de effecten van klimaatverandering. Hiervoor zijn de effecten van klimaatverandering en de impact daarvan op bestaande (en toekomstige) functies in kaart gebracht. Klimaatverandering levert bedreigingen op voor het scheppen van de voorwaarden voor de economische ontwikkeling van de regio. Tegelijkertijd biedt het ook kansen voor de ambities van de drie landschapstypen gras, stad en glas. De bijbehorende maatregelen zullen worden uitgewerkt in de adaptatiestrategie. Op de volgende pagina is een overzicht van bedreigingen en kansen voor de drie functies opgenomen.

Een belangrijke conclusie van het ORAS project is dat een regionale adaptatiestrategie geen doel op zich is maar in het teken staat van het scheppen van voorwaarden voor economische groei en kwaliteit van leven. Daarnaast is het ook een noodzakelijke tussenstap geweest om draagvlak in de regio te verwerven. Ook zijn prioriteiten benoemd: wateroverlast, watervraag en hittestress in het stedelijk gebied. Met het ORAS project zijn de taken bovendien beter verdeeld voor bijvoorbeeld strategiebepaling, onderzoek en proeftuinen en zijn de relaties met private partijen versterkt.

**Regio Haaglanden:
Bestuurlijke steun**

In november 2011 zal het Regionaal Bestuursakkoord Water worden ondertekend. De regionale adaptatiestrategie zal vanaf die periode worden uitgewerkt via het opstellen van een plan van aanpak, het uitwerken van een raamwerk en het vormgeven van experimenteerruimten/proeftuinen.

Een belangrijk principe hierbij is het meeliften met het ruimtelijk ordeningspoot en het samenwerken met private partijen in proeftuinen. Er wordt ingezet op het activeren van betrokkenen vanuit de thema's 7 (governance) en 8 (tools) en de private sector bij de ontwikkeling van business cases en proeftuinen. Juist in deze proeftuinen is er een gezamenlijke zoektocht naar vernieuwing, bijvoorbeeld door meervoudig ruimtegebruik in de glastuinbouw, naar goedkopere en/of 'out of the box' oplossingen. In oktober 2011 vindt een workshop plaats met stakeholders en kennisinstellingen rondom de agendering van kennisvragen voor de derde tranche van Kennis voor Klimaat.

Ambities	Glas: vitale innovatieve glassector	Stad: leefbare steden	Gras: aantrekkelijk en toegankelijk groengebied en kustzone, boer als drager van het landschap behouden
Verschuifsel	Toename neerslag, Droogte en Temperatuurstijging		
Bedreigingen	<ul style="list-style-type: none"> - Wateroverlast - Hagel - Watervoorziening - Verzilting 	<ul style="list-style-type: none"> - Verdichtingsopgave - Wateroverlast - Volksgezondheid en welzijn (hittestress) 	<ul style="list-style-type: none"> - Grondgebonden landbouw onder druk - Achteruitgang veenweide natuur - Bodemdaling
Kansen	<ul style="list-style-type: none"> - Internationaal concurrentievoordeel - Lagere energiekosten - Langer groeiseizoen 	<ul style="list-style-type: none"> - Toerisme - Delta innovatie: kenniseconomie en watertechnologie - Multifunctionaliteit - Beleving van de openbare ruimte 	<ul style="list-style-type: none"> - Kansen voor recreatie en toerisme - Extra urgentie voor Mooi Vitaal Delfland - Nieuwe producten

Regio Rotterdam

Hoe kom je van een Rotterdamse naar een Regionale Adaptatiestrategie? Hoe kun je de Rotterdamse strategie verrijken? Wat is de behoefte en meerwaarde van een regionale adaptatiestrategie? Die vragen staan centraal bij de Hotspot Regio Rotterdam. De gemeente Rotterdam kent met het Rotterdam Climate Proof een ambitieus klimaatprogramma: in 2025 is Rotterdam 100% klimaatbestendig.

Het ORAS-project laat zien dat er interesse en motivatie is om met het onderwerp aan de slag te gaan. Uit een interviewronde – georganiseerd door de stadsregio Rotterdam en gemeente Rotterdam – is duidelijk geworden dat er nog geen eenduidig of gedeeld beeld bestaat van de klimaatopgave/het probleem. De regiogemeenten hebben behoefte aan inspirerende praktijkvoorbeelden. Tegelijkertijd wordt duidelijk dat er ook een behoefte bestaat aan een duidelijke onderbouwing voor een adaptatiestrategie. De inbedding van het onderwerp is nog kwetsbaar en de verschillende invalshoeken leveren weliswaar veel aanknopingspunten, maar nog weinig overeenkomsten. Er bestaan verschillen in de regio, wat betreft herkenning van opgave(n), beleidsruimte en verschillende (rol)opvattingen over samenwerking tussen waterschappen, provincie, gemeenten en stadsregio.

Met het ORAS-project is de samenwerking in de regio hernieuwd op het gebied van water en klimaatadaptatie. Het onderwerp staat door de brede aandacht bovendien steviger op de agenda. In de Rotterdamse regio wordt stevig ingezet op het vervolg om te komen tot opschaling van de Rotterdamse naar een regionale adaptatiestrategie. Op zeer korte termijn zetten de partners in het kader van een regionale adaptatiestrategie met twee workshops met stakeholders en een bestuurlijke excursie in op een gedeeld beeld van de opgave. In 2014 moet de RAS gereed zijn, zodat klimaatadaptatie al onderdeel wordt van de planprocessen.

**Regio Rotterdam:
Regionale aanpak**

Zuidwestelijke Delta

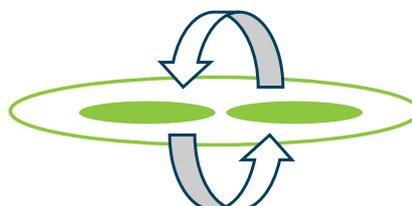
Klimaatadaptatie is in de Zuidwestelijke Delta geen nieuw issue. Vanuit verschillende trajecten krijgt het onderwerp al aandacht. Het Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta en het Deelprogramma Zuidwestelijke Delta (onderdeel van het Nationaal Deltaprogramma) besteden al veel aandacht aan het onderwerp, in het bijzonder vanuit waterveiligheid en zoetwatervoorziening. Juist om deze setting is het idee voortgekomen om te kiezen voor een complementaire aanpak bij het project ORAS. De ORAS is tot stand gekomen door samenwerking en een gezamenlijk schrijftraject van de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Zuid-Holland.

Een sterk regionale focus en een klimaat als kans-perspectief is een goede manier om een toegevoegde waarde te bieden bij de lopende projecten. De ORAS-notitie is als input aangeboden aan het Programmteam Deelprogramma Zuidwestelijke Delta van het Nationaal Deltaprogramma en de provincies Zeeland, Zuid Holland en Noord Brabant voor het ondersteunen van kansen voor het ontwikkelen van een duurzame en klimaatbestendige regionale economie.

ORAS “pakt de snippers” op en richt zich op het faciliteren van de regionale economie. Wat is het voordeel van klimaatverandering? Wat voor effect heeft de klimaatverandering op het bedrijfsplan van ondernemers? Het hotspotteam ziet in de Zuidwestelijke Delta kansen voor de klimaatadaptatie van de regionale economie. In de lopende gebiedsprocessen geven de provincies in samenwerking met andere partijen hier al invulling aan. De volgende ambities zijn benoemd:

1. Veiligheid: kansen voor het ontwikkelen, toepassen en uitdragen van innovatieve vormen van multifunctionele kustbescherming in deltawateren;
2. Landbouw: zoveel mogelijk zelfvoorzienendheid van de zoetwatervoorziening door bergen en benutten van gebiedseigen zoetwater door specifieke gebiedsinrichting, technische voorzieningen en marktondersteunende prijsinstrumenten;

**Zuidwestelijke Delta:
Afstemming NDP ZWD**

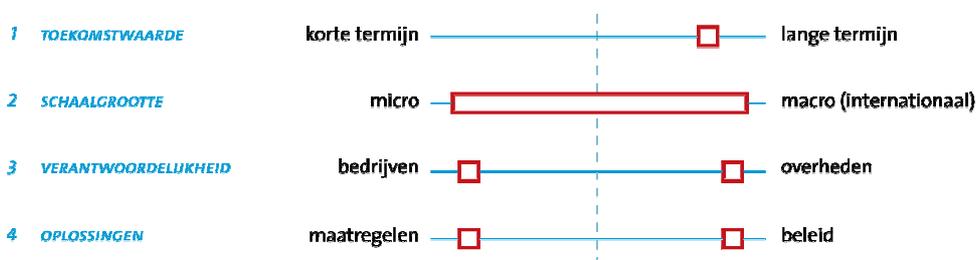

3. Recreatie: inspelen op hogere temperatuur, temperatuurvariatie, droogte en heftigere regens;
4. Kansen voor het leren over de “governance” van gebiedsontwikkelingsprocessen in relatie tot klimaatadaptatie.

Zo heeft het hotspotteam een belangrijke keuze gemaakt voor de positionering van ORAS, ingebed in het Deltaprogramma. Ook in agendering van kennisvragen en kennisacties is deze keuze leidend. Kennisacties richten zich op de ondersteuning van de benoemde kansen. Ook moeten activiteiten uit de derde tranche bovendien bijdragen aan een regionale adaptatie strategie. Er is uiterlijk op 31 december 2011 beslist over de projectvoorstellen voor de invulling van de derde tranche.

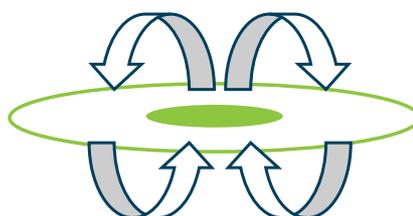
Droge Rurale Gebieden

In de Hotspot Droge Rurale Gebieden is de aanpak omgedraaid. In Arnhem vond een workshop plaats die in het teken stond van de ontwikkeling van een regionale adaptatiestrategie voor de droge rurale gebieden in Nederland. De gedachtewisselingen waren al vooraf gestart door middel van vijftien gesprekken met vertegenwoordigers van provincies, waterschappen, LTO en GMF. Om het zoeken naar een adaptatiestrategie te vereenvoudigen zijn op grond van deze gesprekken vooraf vier dimensies geformuleerd die de uitersten op één aspect weergeven.

De thema's watertekort en verdroging leven volop bij alle partijen. De nadruk ligt in veel projecten op de huidige wijze waarop in de landbouw en de waterbeheerders met watertekort en droogte wordt omgegaan. Er wordt veel onderzoek gedaan en experimenten en proefprojecten worden uitgevoerd. Een belangrijke eerste conclusie is "dat wij al veel weten". Er is veel informatie bekend uit tal van onderzoeken. In geen van de deelgebieden is echter een samenhangende strategie ontwikkeld, al worden de eerste stappen gezet. Het meest uitgekristalliseerde voorbeeld daarvan is het Deltaplan Hoge Zandgronden. Ook elders zijn initiatieven van overheden en maatschappelijke organisaties om te komen tot een samenhangende visie en strategie op het omgaan met watertekorten in het licht van klimaatverandering in de Droge Rurale Gebieden. De dimensies zijn in de notitie uitgewerkt in opties voor een regionale adaptatiestrategie. Deze kunnen binnen de Hotspot worden gebruikt bij de uitwerking naar concrete strategieën voor deelgebieden. Ook kunnen zij de basis vormen voor de uitwisseling van ervaringen binnen de Hotspot, en bijdragen aan de ontwikkeling van een samenhangende

**Droge rurale gebieden:
Gedeelde strategie**

adaptatiestrategie voor de Hotspot Droge Rurale Gebieden als geheel. Gezamenlijk gaan de droge rurale gebieden werken aan een regionale adaptatiestrategie.

De vier dimensies nader toegelicht:

Toekomstwaarde - Welke tijdshorizon wordt gezien en is het mogelijk en zinvol om hier verandering in te brengen? De effecten van klimaatveranderingen manifesteren zich in belangrijke mate op de langere termijn van enkele tientallen jaren tot een eeuw. De landbouw daarentegen heeft te maken met een wereldmarkt waarop zich binnen enkele jaren grote veranderingen in vraag en aanbod kunnen voordoen. Hoe kan in dit spanningsveld de toekomstwaarde van gebieden voor verschillende functies worden gewaarborgd?

Schaalgrootte - Op welke schaal manifesteert het probleem zich en wat is het juiste schaalniveau om maatregelen te formuleren? Zowel op micro, als op macroniveau komt watertekort voor. De variatie ligt tussen individuele percelen, afhankelijk van de bodemsamenstelling en hoogteverschillen, hun gevoeligheid voor verdroging en het internationale niveau van het stroomgebied van de Rijn en de Maas. Veel concrete maatregelen, zoals aanpassing van het rivier- en beekbeheer, beregeningsregime en verbeteren van de bufferwerking van het systeem, spelen in op het regionale schaalniveau van deelstroomgebieden. De principes van duurzaam waterbeheer zijn op alle schaalniveaus van toepassing. Hamvraag is op welk schaalniveau toepassing van deze principes het meest kosteneffectief is.

Verantwoordelijkheid - Wie is de probleemeigenaar? Is het voorkomen van watertekort op landbouwgronden, gegeven een bepaalde teeltkeuze, landbouwmethode en waterbeheerregime, primair een probleem van de sector of van de overheid? Is het, bij de afbakening van de vraag, mogelijk dat de partij die het grootste belang heeft ook de belangrijkste verantwoordelijkheid neemt. Is het mogelijk om belangen en verantwoordelijkheden te koppelen.

Oplossingen - Moeten maatregelen zich vooral richten op het ontwikkelen en implementeren van "techniek" en moet dit gestimuleerd worden door experimenten en onderzoek? Het is eveneens mogelijk om een keuze te maken voor gedragsbeïnvloeding, bijvoorbeeld door normstelling of het veranderen van het financiële krachtenveld waarin besluitvorming tot stand komt. Een voorbeeld dat tijdens de workshop aan de orde kwam was peilgestuurde drainage. Deze technische maatregel wordt succesvol toegepast op een aantal bedrijven. Dit heeft tot gevolg dat de bewustwording over watertekorten groeit en tot allerlei eigen initiatieven van de boeren heeft geleid.

Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden

Voor de Hotspot OWV is gekozen voor een aanzet als routekaart waarin beschreven wordt op welke wijze de Hotspot tot een uitgewerkte Regionale Adaptatiestrategie wil komen en een onderbouwing welke onderwerpen daarbij verder onderzocht of uitgewerkt zullen worden. De notitie identificeert kansen om in de Hotspot om te gaan met de effecten van klimaatverandering. Op basis hiervan zijn prioritaire kennisacties geschetst als mogelijke onderwerpen voor de derde tranche van Kennis voor Klimaat.

De Hotspot Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden kent drie gebiedscases die de basis vormen voor de bouwstenen voor de regionale adaptatiestrategie: Westelijke veenweiden, Friese veenweiden en Veenakkers Drenthe. Deze gebieden kennen een onvermijdelijke bodemdaling en een complex watersysteem dat vooral afgestemd is op het huidige landbouwkundige gebruik. De effecten van klimaatverandering zijn niet meegenomen in beleid.

Dit uit zich ook in de wijze waarop de drie deelgebieden omgaan met hun opgave. In het bijzonder de visie van de provincie Utrecht: “Het huidige beleid is gericht op het behoud van iets dat verloren gaat. Bij continuering van het landbouwkundige gebruik van het veen is bodemdaling een onvermijdelijk proces, dat uiteindelijk zal leiden tot het volledig verdwijnen van veen in de landbouwgebieden. Het proces is wel af te remmen, maar bij landbouwkundig gebruik niet volledig te stoppen. Het volledig stoppen vraagt om rigoureuze maatregelen en keuzes in landgebruik. Bodemdaling is pas écht een probleem wanneer de veiligheid van dijken en kades in het geding komt, waterbeheer te duur wordt, het landschap verdwijnt, paalrot om enorme investeringen vraagt en/of wanneer de zoetwatervoorziening in gevaar komt. Met het concept ‘de laagste hoogste’ wilt de provincie Utrecht perspectief bieden. In gebiedsprocessen en op basis van MKBA’s wordt de laagste hoogste bepaald. Tot deze hoogte mag de bodem dalen. Tot daar, maar niet verder.”

Het ORAS-proces heeft veel inzichten opgeleverd in de strategieën en maatregelen van de deelgebieden. De effecten van klimaatverandering zijn

**Ondiepe wateren en
veenweidegebieden:
Opschaling naar OWV**

niet de oorzaak van de problemen in de veenweidegebieden.

Klimaatverandering leidt wel op diverse manieren tot een versterking van niet gewenste processen. Door de aandacht voor de effecten van klimaatverandering en het daaruit voortvloeiende lange termijnperspectief kan “klimaat als kans” worden gezien om constructief te werken aan de toekomstbestendigheid van de veenweidegebieden. Een adaptatiestrategie helpt om de hoofdrichting te bepalen en samenhangende keuzes te maken bij het tot uitvoering brengen van deze maatregelen. Per gebied zal een eigen invulling aan deze strategie worden gegeven, gezien het verschillende karakter van de deelgebieden binnen de hotspot.

Bij de vormgeving van de adaptatiestrategie kunnen drie onderdelen worden onderscheiden. Hierin moeten in onderlinge samenhang keuzes worden gemaakt. Het gaat hierbij om: peilstrategieën, ruimtegebruik en de samenwerking tussen overheid, private partijen en kennisinstellingen – de “gouden driehoek”. Ook is duidelijk geworden dat er onvoldoende inzicht is in de reële kosten en baten van het huidige waterbeheer. Deze analyse moet op zowel bedrijfs-, polder als regionaal niveau worden uitgevoerd. Ook de bestuurlijke patstellingen verdienen aandacht. In de verschillende delen van de hotspot blijkt sprake te zijn van patstellingen tussen bestuurders van gemeenten, provincies en waterschappen. De beleving bij veel deelnemers aan deze processen is dat er sprake is van jarenlange discussies zonder enig resultaat, bijvoorbeeld over droogleggingspeilen. Het verbeteren van de betrokkenheid van bestuurders wordt gezien als een belangrijke opgave.

Voor het vervolg zijn tijdens de workshop van 26 mei 2011 op grond van de gedachtewisselingen over het voorgaande verschillende kennisacties geïdentificeerd. Het gaat hierbij om de onderwerpen ‘economie/reële kosten en baten over de schaalniveaus’, het ‘opschalen van lokale naar regionale schaal’, ‘gebiedsprocessen’ (workshops voor individuele stakeholders, workshops voor bestuurders en aandacht voor implementatie in beleid en bestuur), ‘waterkwaliteit’ en ‘nieuwe vormen van ruimtegebruik’.

4. *Vervolgstappen*

De ORAS-notities vormen een belangrijke eerste stap om te komen tot een regionale adaptatiestrategie voor elk van de hotspots. Om dit mogelijk te maken ligt de bal bij de hotspots zelf. Er is geen behoefte aan uniformiteit in de regionale adaptatiestrategieën. Er moet ruimte blijven voor de regionale diversiteit. Kennis voor Klimaat ondersteunt dit proces en biedt met de derde tranche projecten cofinanciering voor het uitdragen en zichtbaar maken van klimaatadaptatie.

Ook voor het vervolgtraject kiezen de hotspots ieder een eigen koers. De regio Haaglanden lift mee met het spoor van ruimtelijke ordening, zoekt aansluiting op de private sector en zet in op experimenten (proeftuinen). De regio Rotterdam organiseert op korte termijn twee workshops en een bestuurlijke excursie. Daarnaast zullen de regio's Haaglanden en Rotterdam elkaar in toenemende mate gaan benaderen voor afstemming en aansluiting. Inbedding in het Deltaprogramma, de uitvoering van pilots en het inzetten op kennistransfer zijn voor de hotspot Zuidwestelijke Delta bepalend voor het vervolg. In de hotspot Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden gaan de partners aan de slag met visieontwikkeling en in de hotspot Droge Rurale Gebieden gaan de partners gezamenlijk verder met de samenwerking, bijvoorbeeld door de aansluiting op het Deltaplan Hoge Zandgronden en het programma Klimaat & Droogte nog meer te benutten.

Derde tranche Kennis voor Klimaat

Pier Vellinga lichtte de insteek en opzet van de derde tranche tijdens de slotbijeenkomst nader toe. Waar de eerste tranche vraaggericht was ingericht en de tweede tranche zich richtte op fundamenteel en grensverleggend onderzoek, zal de derde tranche zich moeten richten op het uitdragen en zichtbaar maken (etalen) van klimaatadaptatie en de uitwerking en afronding van de regionale adaptatiestrategieën. In de derde tranche zullen de hotspots de resultaten uit de diverse onderzoekslijnen samenbrengen, gericht op de ontwikkeling van de regionale adaptatiestrategieën. Voor de laatste fase van het programma zijn kennisdoorwerking, innovatie en valorisatie van kennis zijn belangrijk.

In de Update Notitie derde tranche (Kennis voor Klimaat, 16 november 2011) worden 4 typen kennisprojecten genoemd die gesubsidieerd kunnen worden:

1. Projecten gericht op het ontwerp van regionale adaptatiestrategieën en gebiedsontwikkeling;
2. Onderzoeksprojecten van zeer beperkte omvang, bedoeld om onderzoeksresultaten bij elkaar te brengen en te vertalen naar beleidsontwikkeling of geschikt te maken voor de regionale adaptatiestrategie;
3. Onderzoeksprojecten gericht op specifieke kennislacunes in de hotspots;
4. Projecten gericht op innovatie en valorisatie.

De hotspots krijgen in de derde tranche nog steeds de gelegenheid om eventuele 'witte vlekken' aan te pakken. Deze witte vlekken moeten worden beargumenteerd vanuit de hotspotspecifieke ORAS en in directe zin bijdragen aan de ontwikkeling van een regionale adaptatiestrategie. Een belangrijk punt hierbij is de efficiëntie om kennis te verkrijgen. In een laatste update over de derde tranche wijst Kennis voor Klimaat op het beleggen van onderzoek bij de consortia in de tweede tranche en, waar mogelijk, op samenwerking met de deelgebieden van het Deltaprogramma. In het geval van hotspotoverstijgende witte vlekken kunnen hotspots samenwerken en beschikbare middelen samenvoegen.

Tip van Pier: profileren en etaleren

De hotspots moeten zich volgens Pier Vellinga beter profileren en hun kennis en kunde meer etaleren. Kennis voor Klimaat is daarom op zoek naar mogelijkheden om pilots beter zichtbaar te maken en voor 'icoonwerking', zoals het drijvende paviljoen in de Rijnhaven in Rotterdam. Denk bijvoorbeeld aan 4 hectare drijvende kassen of een drijvende haven. Een ander idee is een Incubatorcentrum. Samen met Klimaat voor Ruimte, overheid en private partijen kan Kennis voor Klimaat in dit centrum nieuwe markten en producten bedenken voor klimaatadaptatie en dit vermarkten. Hierbij kan ook gekeken worden naar samenwerking met de 'Knowledge and Innovation Communities' (KIC) van klimaat, energie en ICT.

Kennistransfer Kennis voor Klimaat

Daarnaast zet Kennis voor Klimaat via vier lijnen in op toepassing in de praktijk van de kennis van de onderzoeksprogramma's door doelgroepen die een cruciale rol vervullen bij het klimaatbestendig maken van Nederland:

Kennistransfer. De lijnen zijn:

1. Co-creatie: betrekken stakeholders bij onderzoek;
2. Delen informatie met derden;
3. Onderwijs;
4. Ontwikkelen tools die kennisoverdracht faciliteren.

Hiertoe organiseert Kennis voor Klimaat verschillende bijeenkomsten, zoals de projectendag, NRC debatten, thematische symposia en conferenties. Ook ondersteunt het programma de hotspots voor de communicatie, bijvoorbeeld bij het opzetten van een communicatiestrategie, het adviseren over het organiseren van symposia en conferenties en/of het samen uitzetten van een

strategie voor regionale bestuurlijke bijeenkomsten. De hotspots staan zelf aan de lat om relevante stakeholders bij al het onderzoek te betrekken, onderzoeksresultaten onder partners van het hotspotteam te verspreiden, artikelen te schrijven over het onderzoek, regionale bestuurlijke bijeenkomsten te organiseren en te communiceren over de ORAS binnen de hotspot. Het kennistransfer-team kan indien nodig adviseren bij deze activiteiten en zal zich in het bijzonder richten op het breder verspreiden van kennis dan de hotspot via bijeenkomsten, masterclasses en de pers.

5. *Bijlage*

De ORAS-notities zijn in interactieve sessies tot stand gekomen. In de bijlage is een overzicht opgenomen van de deelnemers van alle sessies.

Slotbijeenkomst

20 april 2011, te Utrecht

Arnoud Feijt	KNMI
Arnoud Molenaar	Rotterdam Climate Initiative
Carl Paauwe	Waterkader Haaglanden
Daniel van Buren	Provincie Friesland
Ekko van Ierland	Wageningen Universiteit
Florrie de Pater	Kennis voor Klimaat
Hasse Goosen	Alterra
Lissy Nijhuis	Gemeentewerken Rotterdam
Marije Koopman	Provincie Noord-Brabant
Monique Slegers	Kennis voor Klimaat
Nico Landsman	Provincie Zeeland
Pier Vellinga	Kennis voor Klimaat
Rommy Bakker	Stadsregio Rotterdam
Tessa Eikelboom	VU Universiteit

Hotspot Ondiepe Wateren en Veenweidegebieden

26 mei 2011, te Amsterdam

Cees Kwakernaak	Wageningen Universiteit
Erik Jansen	Projectbureau Groene Hart
Hasse Goosen	Alterra
Henk van Hardeveld	Hoogheemraadschap Der Stichtse Rijnlanden
Jeroen Veraart	Alterra
Job van Amerom	Provincie Utrecht
Johan Medenblik	Provincie Fryslan
Joke Schalk	Dienst Landelijk Gebied
Jos Verhoeven	Universiteit Utrecht
Karlijn Brouns	Universiteit Utrecht
Maarten Ouboter	Waternet
Monique Slegers	Kennis voor Klimaat
Ron Janssen	VU Universiteit
Ron Mes	Provincie Zuid-Holland
Sarian Kosten	Wageningen Universiteit
Steven Verbeek	Waterschap Noorderzijlvest
Tessa Eikelboom	VU Universiteit
Theo Claassen	Wetteskip Fryslan
Ton van Rhoon	Quintrix

Hotspot Droge Rurale Gebieden

15 juni 2011, te Arnhem

Antoon Koot	Waterschap De Veluwe
Bas van Anandel	Provincie Noord-Brabant
Bram Vreugdenhil	Provincie Gelderland
Britta Verboom	Provincie Gelderland
Dick Boland	Waterschap De Dommel
Felix Helmlich	Provincie Noord-Brabant
Frank van Lamoen	Provincie Noord-Brabant
Frans Roelofsen	Provincie Overijssel
Frans Verdonschot	Waterschap Peel en Maasvallei
Hasse Goosen	Alterra
John Tobben	LTO
Karla Niggelbrugge	Waterschap Aa en Maas
Kees Peerdeman	Waterschap Brabantse Delta
Laurens Germer	Waterschap Rijn en IJssel
Leo Heitbrink	Waterschap Regge en Dinkel
Maarten Verkerk	Waterschap Aa en Maas
Marije Koopman	Provincie Noord-Brabant
Marja Korevaar	Provincie Limburg
Monique Slegers	Kennis voor Klimaat
Teun Spek	Provincie Gelderland

Hotspot Regio Rotterdam

26 april 2011, te Rotterdam

Ad Vermeulen	Waterschap Hollandse Delta
André Rodenburg	Gemeente Rotterdam
Andy van Rossem	Gemeente Barendrecht
Arjo Klijnsmit	Stadsregio Rotterdam
Barbara Vermaat	Stadsregio Rotterdam
Christiaan de Laat	DCMR Milieudienst Rijnmond
Hanna Borren	Gemeente Hellevoetsluis
Liesbeth Pleizier	Gemeente Krimpen aan den IJssel
Lissy Nijhuis	Gemeente Rotterdam
Marc den Ouden	Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard
Marsha van Lokven	Gemeente Vlaardingen
Paul Rijken	Gemeente Albrandswaard
Paul Severens	Gemeente Capelle aan den IJssel

Resie Beulen	Gemeente Schiedam
Rien Engelaar	Gemeente Capelle aan den IJssel
Rob Ammerlaan	Hoogheemraad Delfland
Rob Ligtenberg	Gemeente Vlaardingen
Joyce Verschoor	Gemeente Barendrecht

Hotspot Haaglanden

11 oktober 2010, te Delft

Arno Lammers	Stadsgewest Haaglanden
Carl Paauwe	Waterkader Haaglanden
Dennis Ruijgt	Gemeente Westland
Hanneke Gieske	Hoogheemraadschap Delfland
Hans Meijerink	Hoogheemraadschap Delfland
Hasse Goosen	Alterra
Jorien Burger	Waterkader Haaglanden
Kim van Nieuwaal	Kennis voor Klimaat
Marco Hoogvliet	Deltares
Niels Al	Gemeente Den Haag
Sander Vermeer	Gemeente Rijswijk
Sanne Broeksma	Gemeente Delft
Rob Ammerlaan	Hoogheemraadschap Delfland

Hotspot Zuidwestelijke Delta

14 oktober 2010, te Goes

Ad Mol	Provincie Noord-Brabant
Hanneke Blok	Provincie Zeeland
Ine Neven	Provincie Zuid-Holland
Leo Adriaanse	Rijkswaterstaat
Nico Landsman	Provincie Zeeland
Pier Vellinga	Kennis voor Klimaat
Reinier van Nispen	Provincie Zeeland
Tjeerd Blauw	Provincie Zeeland
Ton Mouton	Waterschap Scheldestromen
Vincent Klap	Provincie Zeeland
Walter Oomen	Programmabureau Zuidwestelijke Delta

Ontwikkelen van wetenschappelijke en toegepaste kennis voor een
klimaatbestendige inrichting van Nederland en het creëren van een
duurzame kennisinfrastructuur voor het omgaan met klimaatverandering

Contactinformatie

Programmabureau Kennis voor Klimaat

Secretariaat:

p/a Universiteit Utrecht

Postbus 85337

3508 AH Utrecht

T +31 88 335 7881

E office@kennisvoorklimaat.nl

Communicatie:

p/a Alterra, Wageningen UR

Postbus 47

6700 AA Wageningen

T +31 317 48 6540

E info@kennisvoorklimaat.nl

www.kennisvoorklimaat.nl

